

VSAKO LETO ENO IME:

ERIKA FÜRST

Auschwitz in prostor nekdanje Jugoslavije

Mednarodno znanstveno srečanje

Povzetki predavanj

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana
24. januar 2020

VSAKO LETO ENO IME:

ERIKA FÜRST

Auschwitz in prostor nekdanje Jugoslavije

Mednarodno znanstveno srečanje

Povzetki predavanj

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana
24. januar 2020

**VSAKO LETO ENO IME:
ERIKA FÜRST
Auschwitz in prostor nekdanje Jugoslavije**

Mednarodno znanstveno srečanje

Povzetki predavanj

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana
24. januar 2020

Kazalo vsebine

JUGOSLOVANSKI JUDJE V AUSCHWITZU BORIS HAJDINJAK	3
JUDINJE V PREKMURJU SINDI ČASAR	5
DEPORTACIJE JUDOV IZ NDH V AUSCHWITZ (1942–1943) (DEPORTACIJE ŽIDOVA IZ NDH U AUSCHWITZ (1942–1943)) PROF. DR. IVO GOLDSTEIN	6
DEPORTACIJE VARAŽDINSKI JUDOV V AUSCHWITZ (DEPORTACIJE VARAŽDINSKIH ŽIDOVA U AUSCHWITZ) DOC. DR. GORAN HUTINEC	7
HOLOKAVST V SREMU 1941–1942 (HOLOKAUST U SREMU 1941–1942) DR. MILAN KOLJANIN	8
DR. MAKSO GROSSMANN – POMEMBNO IME V ZGODOVINI MEDICINE (DR. MAKSO GROSSMANN – ZNAČAJNO IME U POVIJESTI MEDICINE) DR. MELITA ŠVOB	9
VLOGA UNIČEVALNEGA TABORIŠČA AUSCHWITZ PRI HOLOKAVSTU NAD JUDI IZ JULJSKE KRAJINE DR. RENATO PODBERSIČ	10
1942–1944: AUSCHWITZ – STATISTIKA HOLOKAVSTA (1942–1944: AUŠVIC – STATISTIKA HOLOKAUSTA) DR. ANNA MARIA GRÜNFELDER	11
IZ KT AUSCHWITZ V KT MAUTHAUSEN DR. MONIKA KOKALJ KOČEVAR	13
PRIČEVANJA O USODI NOVOSADSKIH JUDOV LETA 1944 (SVEDOČANSTVA O STRADANJIMA NOVOSADSKIH JEVREJA 1944. GODINE) MAG. VOJISLAV MARTINOV	14
TEMNA IZRISOVANJA – FOTOGRAF JULJI (GYULA) SCHÖNAUER (1894–1945) MARK KRENN	15
JOSIP ERNEST NADAI – SOBOČAN, KI JE PREŽIVEL AUSCHWITZ-BIRKENAU MATEJ HUBER	16
IZVEDBA PROJEKTA ŠOA – SPOMINJAJMO SE 2019 NA OSNOVNI ŠOLI JAKOBSKI DOL MOJICA KRIŽANEC	17
PROGRAM MEDNARODNEGA ZNANSTVENEGA SREČANJA	18

Jugoslovanski Judje v Auschwitzu

Boris Hajdinjak

Na svetu ni kraja, ki bi bil bolj zaznamovan s holokavstom, kot je koncentracijsko taborišče Auschwitz. Auschwitz je postal cilj skoraj vseh transportov Judov, ki jih je organiziral Adolf Eichmann (1906, Solingen – 1962, Ramla), šele potem, ko so bili v taborišču Auschwitz II – Birkenau do poletja leta 1943 zgrajeni krematoriji (in plinske celice) II, III, IV in V z dnevno zmogljivostjo 4.416 ljudi in so do jeseni istega leta prenehala delovati uničevalna taborišča Bežec, Majdanek in Sobibór. Zaradi pomena, ki ga je Birkenau sicer postopoma dobil za »dokončno rešitev judovskega vprašanja«, je bilo od okoli 1,3 milijona ljudi, poslanih v Auschwitz, kar okoli 1,1 milijona (ali 85 %) Judov. Judje zato predstavljajo tudi ogromno večino žrtev Auschwitza: 960.000 (ali 87 %) od skupnega števila 1,1 milijona žrtev. Ubijanje je bilo izvedeno tako, da je Birkenau upravičeno dobil ime »tovarna smrti«. Učinkovitost ubijanja Judov so ves čas izboljševali: zadnji korak je bilo maja 1944 dokončano podaljšanje železniških tirov skozi t. i. Vrata smrti do krematorijev (in plinskih celic) II in III. To je pomenilo, da so tisti Judje, ki so bili selekcionirani za smrt, od prihoda do smrti živeli samo še uro ali dve.

Kakšen je bil pomen Auschwitza za jugoslovanske Jude, je razvidno iz spodnje tabele; osnova zanjo je tabela iz knjige Jaše Romana *Jevreji Jugoslavije 1941–1945: žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1980, str. 201. V stolpcu »Poslanih v Auschwitz« so navedeni jugoslovanski Judje, ki so bili poslani v Auschwitz s transporti z območja Jugoslavije ali blizu njenih mej (npr. Trst ali Nagykanizsa). Te številke bodo natančneje razložene v referatu.

Tabela: Jugoslovanski Judje – število v letih 1940 in 1941, število in delež umrlih v drugi svetovni vojni ter število in delež poslanih v Auschwitz

Območje	Število Judov 1940/41	Umrlih 1941–1945	% umrlih	Poslanih v Auschwitz	% od števila 1940/41
Makedonija	7.762	6.982	90,0	–	–
Kosovo in Metohija	550	210	38,2	–	–
Sandžak	300	260	86,6	–	–
* Črna gora	30	28	93,0	–	–
Banat	4.200	3.800	92,8	–	–
Srbija (t. i. ožja)	12.500	11.000	88,0	–	–
Bačka in Baranja	14.000	10.000	84,4	ok. 10.000	71,4
NDH	39.000	30.000	76,9	vsaj 7.100	18,2
Dalmacija	400	148	37,0	–	–
Kvarner in Istra	2.100	n. p.	n. p.	ok. 300	14,3
Medžimurje	505	428	84,8	najmanj 391	77,4
Slovenija	ok. 800	ok. 600	75,0	ok. 350	43,8

Romano navaja 82.242 kot skupno število jugoslovanskih Judov v letih 1940 in 1941 in 67.248 (ali 81,8 %) kot število umrlih v drugi svetovni vojni. Ocenjujem, da je bilo v Auschwitz s transporti z območja Jugoslavije ali blizu njenih mej poslanih več kot 18.000 jugoslovanskih Judov. Vsaj nekaj sto jih je bilo poslanih še s transporti iz drugih delov Evrope (npr. iz severne Italije ali Francije). Na osnovi teh števil sklepam, da je bil v Auschwitzu poslan več kot vsak peti jugoslovanski Jud (21,9 % od števila

v letih 1940 in 1941). Koliko jih je tam umrlo, ne bomo nikoli natančno vedeli, gotovo pa zelo velik delež. Če ta delež ocenim z realnimi 90 %, je v Auschwitzu umrlo vsaj 16.200 jugoslovanskih Judov. Ta številka je primerljiva z oceno števila v Jasenovcu ubitih Judov, ki znaša okoli 17.000.

Boris Hajdinjak, profesor zgodovine in geografije, se je rodil leta 1966 v Mariboru. Od leta 2017 je direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, pred tem pa je dobri dve desetletji poučeval na Prvi gimnaziji Maribor. Je avtor učbenikov in delovnih zvezkov za geografijo ter avtor člankov o srednjeveški in zgodnjenovoveški zgodovini Slovenije ter zgodovini holokavsta v Sloveniji in državah nekdanje Jugoslavije. Sodeloval je pri razstavnih projektih muzejev v Mariboru, Ljubljani, na Ptuj in v Ravnah na Koroškem, prav tako pa tudi pri nastanku dokumentarnih filmov o srednjeveški plemiški družini gospodov Ptujskih in o holokavstu v Jugoslaviji. Bil je eden od pobudnikov postavitve spominskih obeležij »tlakovci spomina« (tudi »kamni spatikavci«, izvirno *Stolpersteine*) v Mariboru, Ljubljani, Murski Soboti in Lendavi. Od leta 2018 je tudi član slovenske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA).

Judinke v Prekmurju

Sindi Časar

V prispevku obravnavam vlogo Judinj na območju Prekmurja na prehodu v 20. stoletje. Poudarek je na dobrodelni in kulturni dejavnosti žensk, saj je njihova vloga v lokalni spominski pokrajini razen pričevanj, vezanih na holokavst, premalo raziskana in pogosto spregledana.

Vloga žensk skozi zgodovino se je zelo spreminjala. V versko, nacionalno in jezikovno raznolikem okolju so bile Judinke podvržene prilagajanju, asimilaciji ter sobivanju in nacionalnim opredelitvam. Večina poročenih Judinj srednjega razreda je bila primarno v vlogi žene, matere in gospodinje. Njihova vloga v družinskem podjetju je večkrat zabrisana, čeprav njihov prispevek ni bil zanemarljiv. Opravljale so tudi veliko samostojnih poklicev.

Čeprav Judinke niso bile enakovredne članice judovske skupnosti ter niso bile del volitev in participacije v občni skupnosti, so večjo vlogo odigrale v filantropskih organizacijah in dobrodelnih društvih judovske skupnosti. Z organizirano dobrodelnostjo so v lokalnem okolju pomagale številnim pomoči potrebnim. Oblikovanje judovskih ženskih društev in poznejše sodelovanje z drugimi društvi je vplivalo na oblikovanje tedanje družbe v okrepljenem duhu solidarnosti in družbene dejavnosti in kulture ter s tem tudi na promocijo judovskega društva. V Prekmurju so bila judovska ženska dobrodelna društva med prvimi, kasneje so sledila še evangeličanska in katoliška. Po virih sodeč je bilo v Prekmurju prvo judovsko žensko dobrodelno društvo ustanovljeno leta 1882, in sicer v Murski Soboti. Nekaj let kasneje, leta 1899, so se začele pobude o ustanovitvi še v Dolnji Lendavi (današnja Lendava), kjer je bilo navdušenje nad dobrodelnostjo vidno v skoraj rekordnem članstvu, ministrstvo je pravila potrdilo leta 1900. V odborih društev so si pomembna mesta delile večinoma žene pomembnejših mož v verskih občinah.

Društvi sta bili v osnovi dobrodelni, vendar sta se v svojih usmeritvah nekoliko razlikovali. Obe društvi v Prekmurju sta imeli na vrhu predsednico, podpredsednico in tajnico oziroma tajnika. Razlika med društvoma je bila predvsem v tem, da je imelo društvo v Dolnji Lendavi na vrhu, tj. v članskem odboru, daljšo kontinuiteto. Obenem so ga sestavljale le ženske, uspešno upravljanje z velikimi zneski pa je potekalo neposredno, brez posrednikov. Društvo v Murski Soboti je v vrhu odbora dobivalo vedno več moških, in sicer na mestu tajnika.

„ Velik ugled in učinki, ki so bili vidni po večdesetletnem delu judovskega ženskega dobrodelnega društva v Dolnji Lendavi, so spodbudili ustanavljanje ženskih dobrodelnih društev pri katoličanih. Ti so si judovsko žensko društvo vzeli za zgled. Pri oblikovanju ženskih društev in teh okoljih je prihajalo do ločevanja glede na vero, kar je trajalo skoraj do prve svetovne vojne. V času vojne je vsa dobrodelna ženska društva nekoliko zasenčila delovanje Rdečega križa, ki so ga tako sama društva kot njihovi člani podpirali z donacijami.

Judovski ženski društvi sta od začetka delovali zelo zaprto, tudi dobrodelnost je bila organizirana na zabavah zaprte družbe. V medvojnem obdobju se je to bolj kot ne spremenilo. Društva so sobstajala, se povezovala, se med seboj podpirala in skupaj oblikovala kulturno okolje majhnih urbanih prekmurskih središč.

Prispevek temelji na pregledanem časopisnem gradivu, gradivu lendavske sinagoge in strokovni literaturi, ki zajema judovsko populacijo na območju Prekmurja.

Sindi Časar, mlada raziskovalka na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, je diplomirala leta 2014 iz zgodovine in etnologije, naziv magistrica zgodovine ter magistrica etnologije in kulturne antropologije pa je pridobila leta 2018. Po študiju je bila zaposlena v Galeriji-Muzeju Lendava. Od leta 2019 je zaposlena kot mlada raziskovalka. Sodeluje pri evropskem raziskovalnem projektu EIRENE – poveljne tranzicije v perspektivi spola: primer severozahodnega jadranskega prostora, katerega vodja je dr. Marta Verginella. V raziskavah se posveča novejši zgodovini na območju Prekmurja, zgodovini žensk in tematikam spomina.

Deportacije Judov iz NDH v Auschwitz (1942–1943) (*Deportacije Židova iz NDH u Auschwitz (1942–1943)*)

Prof. dr. Ivo Goldstein

V poročilu, ki ga je zagrebški gestapo pripravil maja 1942, je zapisano, da ustaši kljub vsej svoji krutosti niso bili dovolj temeljiti pri »dokončni rešitvi judovskega vprašanja« na ozemlju NDH. Iz poročila še izhaja, da naj bi bilo tedaj na ozemlju pod nadzorom ustaških oblasti še vedno okoli 5.000 Judov, ki so bili na prostosti zaradi osebnih in družinskih vezi, korupcije in zavzemanja zagrebške Katoliške cerkve za ljudi iz mešanih zakonov in njihove otroke ter za nekatere druge ljudi.

V NDH so se Nemci prvič bolj neposredno vključili v deportacije avgusta 1942 in maja 1943. Za prvo deportacijo so aretirali približno 1.200 Judov. Prepeljali so jih v kompleks gimnazijskih stavb na Križaničevi ulici v Zagrebu in jih nato s tovornjaki odpeljali na glavno železniško postajo. V vzhodni Slavoniji so množično zajeli Jude iz Osijeka in drugih mest ter jih prav tako odpeljali v Auschwitz.

Za deportacijo maja 1943 je bilo aretiranih okoli 1.500 zagrebških Judov. Pripeljali so jih v zapor na Savski cesti, nato pa so jih odvedli (aretirani so morali pešačiti) na zahodni kolodvor in jih tam strpali v živinske vagona, ki so stali na industrijskem tiru.

Pri obeh deportacijah, avgusta 1942 in maja 1943, je ustaška policija zajela približno 6.000 Judov in jih vse predala nacistom. Ti so jih odpeljali v Auschwitz. Jasenovac in Auschwitz je preživel le nekaj judovskih taboriščnikov.

S tem so se množične deportacije Judov v taborišča zagotovo končale, saj pravzaprav ni bilo nikogar več, ki bi ga bilo mogoče deportirati. Majhno število Judov je preživel na ozemlju, ki je bilo neposredno pod ustaško oblastjo, a tudi to je bilo zgolj naključje ali pa jim je to uspelo bodisi zaradi njihove lastne iznajdljivosti bodisi zaradi iznajdljivosti ljudi v njihovi bližini. V Zagrebu jih je preživel okoli 800, večinoma iz mešanih zakonov. V drugih delih NDH jih je preživel le 100 ali 200.

Pred drugo svetovno vojno je na ozemlju NDH živel od 38 do 39 tisoč Judov. Konec vojne jih je dočakalo samo 9.000.

Prof. dr. Ivo Goldstein, redni profesor na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu, se je rodil leta 1958 v Zagrebu. Je eden najplodnejših hrvaških zgodovinarjev svoje generacije in eden najbolj vsestranskih raziskovalcev na področju družbenih in humanističnih znanosti. Njegov izjemno bogat opus obsega več kot devetdeset knjig in več kot dvesto znanstvenih in strokovnih prispevkov, objavljenih tako v domačih kot tudi v tujih strokovnih publikacijah. Kot predavatelj redno sodeluje na različnih strokovnih srečanjih in simpozijih, predaval pa je tudi na številnih fakultetah, na primer v Budimpešti, Regensburgu, Londonu, Amsterdamu, New Yorku in drugje. V zadnjih desetletjih se intenzivneje posveča proučevanju različnih vidikov hrvaške zgodovine 20. stoletja, poseben poudarek pri svojem znanstveno–raziskovalnem delu pa namenja zgodovini mesta Zagreb in zgodovini Judov na Hrvaškem. Je član hrvaške stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA), v letih od 2005 do 2012 pa je bil tudi predsednik Judovske verske skupnosti Bet Israel na Hrvaškem. Za svoje znanstveno delo je bil odlikovan s hrvaškim državnim odlikovanjem red Danice hrvatske s podobo Ruđerja Boškovića.

Deportacije varaždinski Judov v Auschwitz (*Deportacije varaždinskih Židova u Auschwitzu*)

Doc. dr. Goran Hutinec

Varaždinska judovska skupnost je bila med prvimi v NDH, ki je bila izpostavljena pregonu, in ustaška oblast je tako že julija 1941 lahko trdila, da je »Varaždin prvo mesto v NDH, ki je bilo očiščeno Judov«. Čeprav je bila večina članov skupnosti deportirana najprej v Zagreb in nato naprej v Gospić in druga ustaška taborišča, so v mestu kljub temu ostali in še naprej živeli posamezniki, ki iz različnih razlogov (mešani zakoni, industrijski strokovnjaki, ljudje, ki so pridobili »častne arijske pravice«) pri prvi deportaciji niso bili zajeti. Po razpustitvi taborišč na Pagu in v Gospiću so preživele ženske z otroki, med njimi je bilo tudi mnogo Varaždink, zaprli v bližnji Loborgrad. Tiste, ki so preživele do leta 1942, so nato v sklopu velikih transportov avgusta 1942 poslali v Auschwitz. Zadnja skupina do takrat »zaščitenih« Varaždincev je bila deportirana v transportu, ki je iz Zagreba odpeljal maja 1943. Vsi, ki so bili deportirani v Auschwitz, so umrli. Zaradi majhnega števila preživelih judovska skupnost v Varaždinu po vojni ni bila obnovljena.

Doc. dr. Goran Hutinec se je rodil v Čakovcu. Na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu je diplomiral iz zgodovine in tam leta 2011 tudi doktoriral. V naziv docenta je bil imenovan leta 2015. Njegov znanstveno-strokovni interes je usmerjen v raziskovanje urbane zgodovine v prvi polovici 20. stoletja in druge svetovne vojne na območju severozahodne Hrvaške, s posebnim poudarkom na terorju, ki so ga izvajali ustaši, in na žrtvah holokavsta v Varaždinu in okolici.

Holokavst v Sremu 1941–1942 (*Holokaust u Sremu 1941–1942*)

Dr. Milan Koljanin

Holokavst v Neodvisni državi Hrvaški (NDH) je potekal vzporedno s politiko uničenja še dveh drugih narodnostnih skupin, Srbov in Romov. Uničenje Judov je bilo večinoma izvedeno kar v taboriščih na ozemlju NDH: začelo se je leta 1941 v sistemu taborišča Gospić (Jadovno, Slana in Metajna), v največjem delu pa je bilo realizirano do leta 1942 v koncentracijskem taborišču in taborišču smrti Jasenovac. Čeprav je protijudovska politika ustaške hrvaške države zadevala tudi Jude v Sremu, so bili ti do leta 1942 v glavnem obvarovani pred deportacijo in ubijanjem. Poudariti je treba, da je v Sremu in vzhodni Slavoniji živela številčna nemška manjšina (folksdojčerji), tako da je bilo pri ropanju judovskega premoženja lokalno nemško prebivalstvo tekmeč ustaške oblasti. Proces uničenja Judov v NDH oziroma v Sremu je bil v veliki meri končan poleti 1942 z deportacijo Judov v nacistično taborišče smrti Auschwitz-Birkenau. Del Judov iz Srema (iz Zemuna) so odpeljali v taborišče Jasenovac. Maloštevilne preostale Jude so deportirali naslednje leto in tako je bila »dokončna rešitev judovskega vprašanja« v ustaški državi končana. V holokavstu je bilo ubitih več kot 90 % sremskih Judov, to pa je glede na regionalne okvire eden največjih deležev ne samo v ustaški državi, pač pa tudi v evropskem merilu.

Dr. Milan Koljanin se je rodil leta 1953 v Beogradu. Je višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Beogradu. Diplomiral je na Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu, na istem oddelku je tudi magistriral in doktoriral. Raziskoval je novejšo politično in družbeno zgodovino Srbije in Jugoslavije, še posebej zgodovino posameznih družbenih skupin, kot so študenti in begunci, represivne sisteme v Jugoslaviji v drugi svetovni vojni, nastanek in delovanje taborišč in taboriščnih sistemov s poudarkom na taborišču na beograjskem Sajmištu, politiko in represivno zakonodajo Neodvisne države Hrvaške, zlasti vlogo Rimskokatoliške cerkve, holokavst v Srbiji in Jugoslaviji ter zgodovinske vire o njem, uporabo filma in antisemitskih stereotipov v propagandi v okupirani Srbiji ter zgodovino Judov in antisemitizma v Kraljevini Jugoslaviji. Na številnih znanstvenih konferencah je imel uvodne predavanja, objavil je tri monografije ter več strokovnih prispevkov v zbornikih in strokovnih revijah. Bil je član uredništva revije *Zgodovina 20. stoletja* ter glavni in odgovorni urednik *Zbornika* Judovskega zgodovinskega muzeja. Sodeloval je tudi pri izobraževalnih projektih ustanove Memorial de la Shoah iz Pariza. Je član srbske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA).

Dr. Makso Grossmann – pomembno ime v zgodovini medicine (Dr. Makso Grossmann – značajno ime u povijesti medicine)

Dr. Melita Švob

Prispevek dr. Maksa Grossmanna k razvoju kliničnega zdravljenja na Hrvaškem je neprecenljiv. Napisal je več kot 80 del v različnih jezikih, njegova dela s področja klinične farmakologije pa so vključena v učbenike. Dr. Grossmann je raziskoval bolezni metabolizma, zlasti sladkorno bolezen, bolezni srca in ledvic. Leta 1932 je napisal knjigo *Bolezni ledvic* (skupaj z Arpadom Hanom), leta 1934 pa še knjigo *O povečanju telesne mase in hujšanju*. Po vrnitvi iz taborišča je o svojih izkušnjah leta 1946 napisal knjigo *Edemska bolezen*.

Dr. Grossmann se je rodil 15. februarja v Vukovarju. V Zagrebu je končal gimnazijo, medicino pa je študiral na Dunaju. Tam je 4. julija 1916 promoviral in se nato zaposlil v dunajski Splošni državni bolnišnici. Leta 1917 je bil mobiliziran. Delal je kot zdravnik v vojni bolnišnici v Bršadinu. Vrnil se je na Hrvaško in postal asistent na Kliniki za interno medicino v Zagrebu, delal je v bolnišnici za ubožne (hrv. Zakladna bolnica), novembra 1929 pa se je zaposlil v novoustanovljenem Merkurjevem sanatoriju, kjer je bil tudi ravnatelj. V Parizu se je izpopolnjeval iz kardiologije, v Merkurju pa je zasnoval »kardiološko postajo«, laboratorij, dietno kuhinjo. Predaval je na Ekonomski visoki šoli, in sicer predmet »Sodobni medicinski problemi in nacionalno gospodarstvo«.

V času NDH je moral kliniko zapustiti in zbežati v tujino. Zatekel se je v kraj Montecatini Terme v Italiji, tam pa so ga leta 1943 ujeli nacisti in ga deportirali v Auschwitz. Leta 1945 ga je osvobodila Rdeča armada. Sodeloval je pri odkrivanju vojnih zločinov. Po vrnitvi v Zagreb je od leta 1945 do smrti 20. februarja 1947 vodil oddelek za interno medicino in bil ravnatelj Sanatorija Merkur v Zagrebu. Dr. Grossmann je bil eden od 2.500 hrvaških Judov, ki so jih odpeljali v Auschwitz, kar je približno 20 % od skupaj 12.340 žrtev holokavsta (baza podatkov CENDO). 27 Judov (po naši evidenci) je Auschwitz preživel in so se vrnili na Hrvaško. Danes jih živi le še nekaj.

S prispevkom izkazujemo dr. Maksu Grossmannu posebno zahvalo in čast.

Melita Švob (roj. Steiner) se je rodila leta 1931 v Zagrebu v judovski meščanski družini. Preživela je holokavst, številni člani njene družine pa so bili v njem ubiti. V Zagrebu je obiskovala Partizansko gimnazijo in nato Fakulteto za naravoslovje in matematiko (smer biologija). V letih od 1956 do 1960 je delala na Onkološkem inštitutu v Ljubljani, nato pa nekaj let na Medicinski fakulteti v Sarajevu in tam leta 1964 tudi doktorirala. Prejela je štipendijo za podoktorski študij v ZDA. Med drugim je delala na Zavodu za kožne in spolne bolezni v Sarajevu, bila je profesorica na Medicinski fakulteti v Tuzli in na Fakulteti za naravoslovje in matematiko v Splitu, kot višja znanstvena sodelavka pa je med letoma 1979 in 2000 delala tudi na Inštitutu za migracije in narodnosti v Zagrebu. Napisala je 5 učbenikov in priročnikov za študente in učitelje ter 4 knjige o Judih na Hrvaškem. Objavila je številna znanstvena dela, po odhodu v pokoj pa je leta 2000 ustanovila Raziskovalni in dokumentacijski center CENDO, ki deluje v okviru Judovske skupnosti v Zagrebu in ki ga sama tudi vodi (gl. www.cendo.hr). Je predsednica Združenja preživelih žrtev holokavsta na Hrvaškem (gl. www.preho.hr) in Zveze judovskih žensk Hrvaške ter članica Izvršnega odbora Svetovne organizacije preživelih s sedežem v New Yorku in Sveta Judovske skupnosti v Zagrebu.

Vloga uničevalnega taborišča Auschwitz pri holokavstu nad Judi iz Julijske krajine

Dr. Renato Podbersič

Tik pred začetkom sprejemanja italijanske protijudovske zakonodaje jeseni leta 1938 so organizirane judovske skupnosti obstajale v številnih italijanskih mestih, med njimi tudi v Julijski krajini: Opatija (Abbazia), Reka (Fiume), Gorica (Gorizia), Trst (Trieste). Kriza judovstva se je poznala tudi pri zasedenosti posameznih mest z rabini, saj od skupaj petindvajsetih mest kar štiri niso imela svojega rabina (Gorica, Merano, Opatija in Reka). Zanimivo je, da je bila največja kriza v tem smislu ravno v Julijski krajini.

Judovsko prebivalstvo, pripeljano iz praktično vse zasedene Evrope, so morili v številnih nacističnih uničevalnih in koncentracijskih taboriščih. Zlasti Auschwitz s skoraj milijonom tam pobitih Judov in z najdaljšim časom obstoja velja za sinonim trpljenja in smrti Judov med holokavstom. V njem je svojo pot končala tudi večina Judov iz Julijske krajine, deportiranih po nemški zasedbi septembra 1943.

V obdobju nemške zasedbe je Trst v smeri taborišča Auschwitz zapustilo 22 konvojev (od skupno 43, kolikor so jih nacisti odposlali z območja Italije). Na njih je bilo skupaj 1.422 Judov, od tega 708 pripadnikov tržaške judovske skupnosti. Od skupnega števila odpeljanih jih je preživelo le 83, od tega 19 iz Trsta.

Aretirane Jude so najprej odpeljali v sodne zapore, čez nekaj dni pa v tržaški zapor Coroneo, ki je od septembra 1943 do januarja 1944 prevzel vlogo zbirnega in tranzitnega taborišča do odprtja tržaške Rižarne. Deportiranci so potovali v živinskih vagonih pod oznako RSHA. Vanje so vključevali tudi goriške in reške Jude. V Šlezijo so nemški konvoji vozili do prvih dni novembra 1944, ko so nacisti že začeli razmišljati o usodi Auschwitza zaradi napredovanja sovjetske Rdeče armade. Kljub temu se konvoji niso zaustavili, spremenili so le smer in poslej vozili proti osrčju Tretjega rajha, največ v taborišče Ravensbrück. Iz Trsta so tja odpeljali še trije transporti, zadnji 24. februarja 1945.

Šele na začetku februarja 1944 so nemški okupatorji uredili zbirno taborišče v stari Rižarni pri Sv. Soboti v Trstu (Risiera di San Sabba). V Rižarni so aretirani Judje čakali na nadaljnji transport v nemška koncentracijska taborišča, predvsem v Auschwitz. Iz Rižarne so nacisti deportirali 837 Judov, vrnilo pa se jih je le 77.

Večino v Auschwitz deportiranih Judov iz Julijske krajine so umorili takoj po prihodu v taborišče, nekaterim pa je uspelo preživeti prvo selekcijo. Posamezniki so preživeli v tem uničevalnem taborišču več mesecev. Redki preživeli so dočakali 18. januar 1945 in evakuacijo v hudi zimi proti osrednjemu delu Tretjega rajha.

Dr. Renato Podbersič, zgodovinar in publicist, se je rodil leta 1970 v Šempetru pri Gorici. Je znanstveni sodelavec Študijskega centra za narodno spravo v Ljubljani, pri pedagoškem procesu pa sodeluje tudi s Fakulteto za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Ukvarja se s proučevanjem totalitarizmov v 20. stoletju na Slovenskem, predmet njegovih raziskav pa so tudi teme medvojnega in povojnega revolucionarnega nasilja na Primorskem, prva svetovna vojna, še zlasti soška fronta, cerkvena zgodovina in zgodovina Judov na Primorskem in v severovzhodni Italiji ter preganjanje Judov v Evropi med holokavstom. Med drugim je član slovenske stalne delegacije pri Mednarodni zvezi za spomin na holokavst (IHRA) in uredniškega odbora revije *Na fronti*, ki jo izdaja Društvo soška fronta Nova Gorica, v letih od 2007 do 2013 pa je bil tudi predsednik Zgodovinskega društva za Severno Primorsko.

1942–1944: Auschwitz – statistika holokavsta (1942–1944: Aušvic – statistika holokausta)

Dr. Anna Maria Grünfelder

V Zagrebu je 25. novembra 2019 v visoki starosti 87 let umrl filmski producent in sodobitnik oskarja za filma *Schindlerjev seznam* in *Gladiator* Branko Lustig. Branko Lustig je kot 12-letni deček leta 1944 preživel transport iz Čakovca v Auschwitz. Kako mu je uspelo preživeti dneve v taborišču vse do marša smrti v Buchenwald, še sam ni prav vedel, a uresničil je obljubo, ki si jo je dal: da bo, če se bo vrnil v domovino, življenje posvetil pripovedovanju resnice o Auschwitzu.

Podobno počne danes tudi 86-letni Oleg Mandić iz Opatije. Leta 1944 so ga, enajstletnega, skupaj z mamo in babico, po rodu Rusinjo, odpeljali v Auschwitz. Odpeljali so jih zato, ker so bili Olegov dedek in oče ter vrsta sorodnikov v partizanih. Oleg ima na levi podlahti vtetovirano številko 189488. Imel je srečo, da je bil ob prihodu v taborišče razvrščen v taboriščno barako in ne v plinsko celico. V taborišču je 27. januarja 1945 dočkal приход Rdeče armade; skrival se je, da bi se izognil pohodu kolone taboriščnikov iz Auschwitza proti zahodu. Mesec dni po osvoboditvi taborišča, tik preden so ga Sovjeti začeli čistiti, so iz njega odšli še zadnji taboriščniki, med njimi kot zares zadnji tudi Oleg.

Osebnna pričevanja preživelih od vsaj 400.000 registriranih taboriščnikov iz Auschwitza so maloštevilna – mnogi so svoje življenjske zgodbe povedali šele nedavno. In te zgodbe so tako strašne, da so na nürnberškem procesu, na katerem se je oktobra 1945 začelo zasliševanje preživelih kot prič, simultani prevajalci iz poljskega, ruskega in madžarskega jezika morali zahtevati premor ali zamenjavo zaradi živčnega zloma.

Kronologija in mesta na območju nekdanje Jugoslavije, od koder so potekale deportacije v Auschwitz in podružnična taborišča

Iz NDH (= Hrvaške in Bosne in Hercegovine) so se deportacije v Auschwitz za izvedbo »dokončne rešitve judovskega vprašanja«, ki je bila sprejeta na wannseejski konferenci 20. januarja 1942, začele avgusta 1942. Osijek je bil središče za transporte iz vzhodne Slavonije in Srema, tudi v žensko taborišče Stara Gradiška.

Jasenovac je bil postaja na poti, sledila sta Zagreb in Varaždin, tam so morale na transport tudi taboriščnice iz Loborgrada. V Loborgrad so od jeseni 1941 prihajale taboriščnice iz bosanskih taborišč Sarajevo in Kruščica pri Travniku. Dejstvo, da bosanskih Judinj in Srbkinj niso peljali v taborišče Stara Gradiška, temveč v oddaljeni Loborgrad, nakazuje na to, da je še novembra 1941 obstajal načrt, po katerem bi vse Jude iz NDH izročili Nemcem za nadaljnjo »obravnavo«. Toda proti takšnemu načrtu so bili ustaški uradniki, saj bi tako izgubili tudi judovsko premoženje.

Vlaki so preko Maribora vozili proti Avstriji in današnji Slovaški. Vmesna postaja na poti so bile Košice. Iz razpoložljivih dokumentov je razvidno, da je bil za deportirane v transportih avgusta 1942 in maja 1943 cilj le eden: plinska celica.

Do konca leta 1943 je v Auschwitz odpeljalo še nekaj manjših transportov, katerih cilj pa je bil ob iztrebljanju tistih, ki niso bili sposobni za delo, zagotoviti delovno silo za nemško industrijo. Zaradi hudega pomanjkanja delavcev je Hitler na prigovarjanje nemške industrije pristal na to, da tudi Jude delajo v tovarnah izven taborišč, dokler se pač ne bodo izčrpali do smrti. Veljalo je geslo: ubijanje z delom.

V drugi polovici leta 1943, po kapitulaciji Italije, je SS izvedel »čistke« po Dalmaciji. Tedaj je bilo odpeljanih 211 Judov, ki so jih osvobodili iz taborišča na otoku Rabu, a se jim ni uspelo rešiti na ozemlje pod nadzorom partizanov. Jude iz Dalmacije so odpeljali tudi v Zemun in od tam naprej v Auschwitz. Toda priče trdijo, da transporti iz Zemuna, Jasenovca in Osijeka leta 1943 sploh niso

zapustili NDH, temveč naj bi vozniki tovornjakov, namenjenih na kolodvor, deportirane oropali in jih pobili še na območju taborišča.

Leta 1944 so deportacije zajele tudi Jude, ki so bili od leta 1941 na Madžarskem (iz slovenskega Prekmurja in z območij Hrvaške, ki so jih okupirali Madžari).

Čez Hrvaško in okupirano Štajersko so vozili tudi vlaki, na katerih so bili grški Judje (približno 50.000) in so bili prav tako namenjeni v Auschwitz.

Od januarja 1945 je potekala »evakuacija« in premostitev taboriščnikov proti zahodu. Kolone so se odpravile na pot brez načrta, z enim samim ciljem: da bi prispeli v katero od taborišč zahodno od Auschwitzta (Sachsenhausen, Oranienburg, Ravensbrück – čeprav je bilo to žensko taborišče –, Bergen-Belsen). Odtlej je dinamika »evakuacije« postajala vse hitrejša.

V taborišču Auschwitz in v vseh taboriščih, kamor so morali iti taboriščniki še pred prihodom Rdeče armade, je poljski Rdeči križ odprl svoj »hospic« – potem pa so tudi organizacije Rdečega križa iz držav, iz katerih so bili taboriščniki, začele sodelovati pri skrbi zanje.

Rdeča armada je od marca 1945 naprej organizirala repatriacijske transporte »razseljenih oseb« z območja njene okupacijske cone čez Madžarsko. Jugoslovanske vojne delegacije so se lahko gibale po ozemlju Avstrije in Nemčije in tam v preostalih taboriščih iskale jugoslovanske državljane za repatriacijo.

Kako so oblasti preživele taboriščnike pričakale v domovini

OZNA je pridobila poimenske sezname, ki so jih hranile ustaške oblasti, med njimi pa so bili tudi popisi transportov za koncentracijska taborišča. OZNA je tako izvedela za imena taboriščnikov in začela je raziskovati, kako se je kdo od njih vedel v vojni. Predpostavljala je: Kdor je preživel taborišče, kot je Auschwitz, je preživel zaradi dobrih odnosov s SS, upravitelji taborišč in njihovimi stražarji. Samo mrtev taboriščnik je dober taboriščnik. To je vzorec, po katerem so z repatriiranimi taboriščniki ravnali tudi v Sovjetski zvezi.

V Nürnbergu je oktobra 1945 začelo delovati mednarodno sodišče. Tudi Jugoslavija je bila pozvana, naj predloži svoje spise, in tako je pravnik dr. Leo Singer, po rodu Jud, pripravil spis za Državno komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev. Ta komisija je bila posebej zadolžena za Jasenovac, ki je bil izhodišče za Auschwitz. Singerjev spis so predložili v Nürnbergu, predstavil pa ga je dr. Albert Vajs, predsednik Zveze judovskih verskih skupnosti Jugoslavije.

Državna komisija je prejela prijave nekdanjih taboriščnikov proti osebju v koncentracijskih taboriščih na Hrvaškem, največ prijav pa je podala kar sama. Celu zelo hudo prizadete žrtve se niso hotele več ukvarjati s svojimi mučitelji – »Kaj mi bo to, samo preživeti hočem in si na novo zgraditi življenje.«

Dr. Anna Maria Grünfelder se je rodila leta 1948 v Mauthnu na avstrijskem Koroškem. Kot doktorica zgodovine, umetnostne zgodovine in katoliške teologije je bila promovirana leta 1974, specializirala pa se je za področja splošne zgodovine zgodnjega novega veka, še zlasti cerkvene zgodovine. Deluje na znanstvenem in humanitarnem področju ter je zunanja sodelavka in kolumnistka pri mnogih avstrijskih, hrvaških, bosanskih in slovenskih časopisih, med drugim pri dnevniku *Večer* in hrvaškem spletnem portalu *autograf.hr*. Raziskovalno sodeluje z Dokumentacijskim arhivom avstrijskega odpora (DÖW) na Dunaju, Inštitutom za vzhodne in jugovzhodne evropske študije (SOF) v Regensburgu, Zvezo judovskih občin Srbije in Centrom judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, kot predavateljica pa nastopa na različnih strokovnih srečanjih in posvetovanjih. Za svoje strokovno delo je bila že večkrat nagrajena; za nekatera besedila, na primer o judovstvu po holokavstu ali o prisilnem delu Judov, je prejela nagrade Zveze judovskih občin Jugoslavije, pozneje pa tudi Zveze judovskih občin Srbije.

Iz KT Auschwitz v KT Mauthausen

Dr. Monika Kokalj Kočevar

V koncentracijskem taborišču Mauthausen in njegovih zunanjih taboriščih je bilo zaprtih najmanj 4.153 Slovencev, med njimi tudi 109 žensk. Kar nekaj jih je bilo prestavljenih v taborišče iz različnih koncentracijskih taborišč, tudi iz taborišča Auschwitz. Pot taboriščnikov je vodila tudi v obratno smer, iz Mauthausna v Auschwitz. Transportom lahko sledimo, podatki pa niso povsod popolni. Največ virov je zbral nekdanji taboriščnik France Filipič, ki je tudi napisal monografijo o Slovencih v koncentracijskem taborišču Mauthausen.

Večkrat so se v istem transportu jetniki iz zaporov peljali v različna taborišča. V transportu novembra 1941 so iz Begunj prek Celovca in Dunaja 6 zapornikov poslali v Mauthausen, 9 pa v Auschwitz. Ravno tako čez deset dni, ko je bilo 7 oseb poslanih v Mauthausen, 5 pa v Auschwitz. Velikokrat so bili v različna taborišča razdeljeni tudi družinski člani, moške so poslali večinoma v Mauthausen, ženske pa v Auschwitz.

Junija 1942 so v prvem transportu Slovencev iz Auschwitza poslali 50 Slovencev v mauthausensko zunanje taborišče Gusen. Do 1. septembra 1942, ko so bili prestavljeni v Mauthausen, jih je bilo živih samo še 20. Od teh so bili štirje odpušteni. Med njimi je bil tudi Cveto Kobal, ki je že med vojno napisal brošuro o življenju v koncentracijskem taborišču in jo je izdala partizanska tehnika.

Šest taboriščnikov iz večjega transporta 112 jetnikov, ki je prišel z Borla 11. decembra 1942, so 8. aprila 1943 premestili v Auschwitz. Največja skupina 53 Slovencev je bila poslana 1. decembra 1944 iz KT Mauthausen v KT Auschwitz v skupini 105 Jugoslovanov. Ti Slovenci so od poletja 1943 v Mauthausen prišli iz različnih taborišč (Neuengamme, Dachau) in zaporov (Maribor, Begunje, Trst). 18. januarja 1945 je bil poslan iz Auschwitza v Mauthausen tudi nekdanji španski borec Herman Vilko. 25. januarja 1945 je prišlo iz Auschwitza še 18 oseb. 29. januarja 1945 je iz Auschwitza prišlo 8 ljudi, ki so se vsi že drugič vrnili v Mauthausen. Isto število jih je prišlo tudi 2. februarja 1945. 15. februarja 1945 je prek Gross Rosna prišel iz Auschwitza transport, v katerem je bilo pet Slovencev. Zadnja slovenska taboriščnica, ki je prišla iz Auschwitza, je bila Ljubica Šarolič. V koncentracijsko taborišče Mauthausen je prišla 2. marca 1945.

Dr. Monika Kokalj Kočevar se je rodila leta 1963 v Ljubljani. Na filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je študirala zgodovino in angleški jezik s književnostjo, diplomirala je z nalogo *NOB v Sloveniji v osrednjih britanskih časopisih*. Na isti fakulteti je leta 1999 magistrirala s temo *Gorenjsko domobranstvo*, leta 2016 pa je na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo *Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945*. Od leta 1995 je kustosinja za drugo svetovno vojno v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani. Proučuje protipartizanske enote na Slovenskem, slovenske prisilne in suženjske delavce v Tretjem rajhu, slovenske izgnance in begunce, povojne politične emigrante in prisilno mobilizirane Slovence v nemško vojsko ter zbira njihove življenjske zgodbe. Je avtorica več tematskih razstav in dokumentarnih filmov.

Pričevanja o usodi novosadskih Judov leta 1944 (*Svedočanstva o stradanjima novosadskih Jevreja 1944. godine*)

Mag. Vojislav Martinov

Potem ko je po aprilski vojni leta 1941 Kraljevina Madžarska okupirala Bačko, so tamkajšnji Judje delili usodo judovskega naroda v tej državi, ki je od začetka druge svetovne vojne podpirala osvajalno politiko trojnega pakta. Čeprav je bil antisemitizem med vladajočimi madžarskimi politikami in tudi med pripadniki vojske in policije zelo razširjen, je bil položaj Judov vse do leta 1944 vseeno boljši kot na ozemljih pod neposredno nacistično okupacijo. Izjema je bila prav južna Bačka, tudi mesto Novi Sad, kjer je madžarski vojni in policijski aparat januarja 1942 izvršil pogrom nad lokalnim prebivalstvom, še posebej srbskega in judovskega porekla. Po kapitulaciji Italije, ko so bile tudi zavezniške sile vse bolj uspešne na vseh frontah, se je marca 1944 Hitler odločil, da bo okupiral Madžarsko, saj je izgubil zaupanje v njeno zvestobo. Potem ko so bili na vse ključne položaje postavljeni ljudje, zvesti Berlinu in nacistični ideologiji, so začeli reševati judovsko vprašanje na celotnem ozemlju Madžarske. Novosadski Judje, ki so preživeli grozo pogroma iz leta 1942, so bili internirani ter z vlaki poslani v Auschwitz in delovna taborišča v Avstriji. Večina se jih ni nikoli vrnila. Po koncu vojne je bila oblikovana posebna Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov v Vojvodini, ki je zbirala pričevanja o ubijanju Judov v tej avtonomni pokrajini. Poročilo o teh zločinih je bilo objavljeno že dvakrat, celotna pričevanja pa še danes hranijo v Arhivu Vojvodine in v arhivski zbirki Oddelka za novejšo zgodovino Muzeja Vojvodine. V predavanju bodo predstavljena tako ta pričevanja kakor tudi pričevanja in spomini, ki so bili že objavljeni.

Mag. Vojislav Martinov, kustos in zgodovinar, se je rodil leta 1981 v Novem Sadu. Leta 2009 je diplomiral na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu, leta 2011 pa magistriral iz zgodovine z nalogo *Odmev kositrnih bobnov – poročila časopisa »Politika« iz Weimarske republike (1930–1934)*. Od leta 2002 je kot kustos za novejšo zgodovino zaposlen v Muzeju Vojvodine. Sodeluje pri pripravi Srbskega biografskega leksikona, ki ga izdaja Matica srpska, in je sodelavec *Društva za resnico o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji*. Leta 2015 se je na Filozofski fakulteti v Novem Sadu vpisal na doktorski študij iz humanističnih ved. Je avtor številnih muzejskih razstav in katalogov o temah, povezanih z zgodovino 20. stoletja.

Temna izrisovanja – Fotograf Julij (Gyula) Schönauer (1894–1945)

Mark Krenn

Razumevanje družbeno-socialnih procesov, podoba stavbne dediščine in dinamiko razvoja v tridesetih letih 20. stoletja na severovzhodu Prekmurja si danes težko predstavljamo brez fotografskega medija Julija Schönauerja, poklicnega fotografa iz Šalovcev. Vizualno-zgodovinski dokumenti, ki jih je Julij zapustil v obliki srebro-želatinastih fotografij in steklenih plošč (negativov), nam po nekajletnem raziskovanju njegovega fotografskega dela pomagajo pri rekonstrukciji socialnotopografskih elementov takratne družbe. Obenem spoznavamo modus operandi podeželskega fotografa v njegovem avtentičnem okolju.

Motivno raznolika ter likovno in tehnično preiščena, pa vendar številčno ne tako močna produkcija (intenzivno je fotografiral okrog deset let) daje slutiti, da bi imel Julij s svojo fotografijo najverjetneje povedati še marsikaj.

V ozadju njegovega fotografiranja ni zaznati večjega hotenja po umetnostni esenci končnega izdelka. Vendarle opazimo, da nekateri posnetki (predvsem s tematiko smrti) s svojo naključno (?) ekspresivno likovno govorico presegajo standard talratne slovenske poklicne fotografije. Na osnovi dostopnega in pregledanega fotografskega materiala kljub omenjenim minimalističnim odmikom ugotavljamo, da je Schönauerjeva vizija poklicne fotografije izdelana ter sledi začrtani in racionalizirani fotografski ideji, ki išče svojo vrednostno potrditev izključno v odzivu fotografove stranke oziroma naročniku posnetka. Če to pomeni zgolj realistično dokumentiranje ljudi in tukajšnjega okolja, smo mu danes za to izjemno hvaležni.

Julij se je rodil leta 1894 v Lipovcih očetu Móríczu in materi Franciszki. V tem zakonu so se rodili še trije otroci: Irena leta 1884, Regina leta 1886 (obe v Lukačevcih pri Murski Soboti) in Oskar leta 1891 v Lipovcih.

Pred prvo svetovno vojno je družina živela v Ižakovcih. Leta 1925 se je Julij poročil s Elizabeto Leitner, rojeno leta 1904, iz Gardinovca (danes Hrvaška). Najkasneje leta 1926 sta se Julij in Elizabeta preselila v Turnišče. Leta 1927 se je rodil sin Ladislav in leta 1929 hči Helena. Julij se je v tem času preživljal kot brivec. Konec dvajsetih let 20. stoletja se je začel ukvarjati tudi s fotografijo. Okrog leta 1930 se je družina Schönauer preselila v Šalovce (tu je živela Julijeva sestra Irena, ki se je poročila s trgovcem Kálmánom Pressőm). Julij se je z brivsko obrtjo ukvarjal sprva tudi v Šalovcih, po letu 1933 pa le še s poklicno fotografijo.

10. ali 11. maja 1944 so vse šalovske in druge judovske družine iz vasi, ki so v času madžarske zasedbe spadale pod okraj Monošter, aretirali madžarski orožniki in jih odpeljali v majhen geto v Monoštru, od tam pa 19. ali 20. junija v večji geto v Szombathelyu. Družino Schönauer so z enim od dveh transportov 7. ali 8. julija 1944 deportirali v Auschwitz II – Birkenau. Elizabeta in Helena sta bili verjetno usmrčeni takoj po prihodu 7. ali 8. julija 1944, za Ladislava, ki je bil premeščen v taborišče Offenburger, podružnico taborišča Natzweiler-Struthof, domnevamo, da je bil usmrčen kasneje. Julij je bil usmrčen 28. februarja 1945 v Flossenburgu.

Mark Krenn se ukvarja z zbiranjem in proučevanjem fotografskega gradiva. Je avtor in soavtor številnih del, ki se tematsko navezujejo predvsem na zgodovino fotografije v Prekmurju. Po nekajletnem raziskovanju je leta 2014 v založbi Pomurskega muzeja Murska Sobota izšla avtorjeva monografija o življenju in delu šalovskega fotografa judovskega porekla Juliju Schönauerju: *Julij (Gyula) Schönauer – Šalovski fotograf*. V zadnjem času je avtor raziskoval in pisal o prekmurskih vojaki v prvi svetovni vojni. Sodeloval je pri pripravi razstave *Prišo je glas* Pomurskega muzeja Murska Sobota, s katero je muzej leta 2015 obeležil 100. obletnico velike vojne. V okviru širše zastavljene večletnega projekta je leta 2019 izšla njegova publikacija *Prišo je glas: Prekmurci v vojni 1914–1918. Fotografije*, delo, ki vključuje dve njegovi glavni raziskovalni področji – fotografijo in vojaško preteklost Prekmurja.

Josip Ernest Nadai – Sobočan, ki je preživel Auschwitz-Birkenau

Mateja Huber

V prispevku osvetljujemo življenje Josipa Ernesta Nadaia (1906–1973), Sobočana, ki je preživel internacijo v Auschwitzu-Birkenau. Družina Nadai je bila judovske veroizpovedi. Sprva je živela na Šafarskem, okrog leta 1915 pa se je preselila v Mursko Soboto. Josip Ernest se je rodil zakoncema Josipu in Idi, rojeni Mandelbaum. Josip Ernest je imel še tri brate: starejša Aleksandra in Ladislava ter mlajšega Franca. V Murski Soboti so vodili trgovino z vinom na debelo. Oče Josip Nadai je leta 1937 umrl za posledicami pljučnega raka. Kot za večino judovskih družin v Prekmurju je bilo leto 1944 usodno tudi za Nadaieve: z izjemo brata Aleksandra, ki se je poročil na Dunaj in se po zaostritvi razmer za Jude z družino selil od Budimpešte, Zagreba in Splita do Rima, so internirali celotno družino Nadai, tudi soprogi in otroka Ladislava in Franca. Koncentracijsko taborišče Auschwitz-Birkenau je preživel le Josip Ernest, ki se je junija 1945 vrnil v Mursko Soboto. Leto kasneje se je poročil in do leta 1952 delal v podržavljenih trgovskih podjetjih, leta 1952 pa se je redno zaposlil na Glasbeni šoli v Murski Soboti in poučeval violino. Po internaciji je do konca življenja živel kot ateist.

Mateja Huber je diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja in višja kustosinja v Pomurskem muzeju Murska Sobota, v katerem je zaposlena od leta 2009. Njeno strokovno delo obsega sodelovanje pri izvedbah čezmejnih projektov muzeja, v okviru katerih je proučevala etnološko dediščino v Pomurju (rokodelstvo, sejni). Je soavtorica dveh publikacij z etnološko vsebino, in sicer kataloga razstave *Čist moraš s tega sveta: spodnje perilo, higiena in lepotni ideal v Pomurju* ter publikacije iz zbirke *Glasovi z naslovom Mavrica na tri plamene, Bog nas živi vse Slovane: folklorne pripovedi iz vzhodnega dela Slovenskih goric in s Ptujskega polja*. Od leta 2014 je zaposlena kot kustosinja pedagoginja, zato največ strokovnega dela posveča proučevanju in implementaciji muzejske pedagogike. Je avtorica in izvajalka številnih pedagoških programov muzeja, povezanih s stalno in občasnimi razstavami, sodeluje pa tudi pri nacionalnih in medinstitucionalnih projektih, kot so *Kulturni bazar*, *BioBlitz – 24 ur z reko Muro*, *Toy for inclusion – Knjižnica igrač*, *Teden evropske kulturne dediščine*, *Evropska noč raziskovalcev – Noč ima svojo moč*.

Izvedba projekta *Šoa – spominjajmo se 2019* na Osnovni šoli Jakobski Dol

Mojca Kržanec

Na Osnovni šoli Jakobski Dol se že vrsto let vključujemo v različne pobude in programe, posvečene holokavstu in žalostni usodi ljudi, ki so bili predmet nacističnega uničenja. V šolskem letu 2018/19 smo v okviru projekta *Šoa – spominjajmo se*, s katerim v Sloveniji obeležujemo mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta, za vse učence naše šole pripravili tematski kulturni dan.

Za pomoč pri izvedbi programa kulturnega dne smo na šolo povabili različne goste, vse dejavnosti pa prilagodili starosti učencev. Na kulturni dan smo povabili tudi širšo javnost, našemu povabilu pa so se odzvali predsedniki krajevnih društev, občinski svetnik, svetovalec za zgodovino na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo Vojko Kunaver in direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, ki je v programu tudi sam aktivno sodeloval.

Učenci prve in druge triade so holokavst spoznavali s pomočjo knjige o Hani Brady [Karen Levin, *Hani in kovček*, 2004, op. ur.] – njeno zgodbo je učencem predstavila Marjetka Berlič, učiteljica zgodovine na Osnovni šoli Draga Kobala Maribor. Učenci 6. razreda so se ob pomoči Irene Kržan, predsednice Društva kmečkih žena Jakob, in učiteljice Špele Bračko posvetili raziskovanju judovske prehrane in ob tem pripravili judovski obredni kruh ter sladico z jabolki in medom. Učenci 7. razreda so v sklopu naloge opisati življenje ljudi v določeni državi/skupnosti raziskovali življenje v judovski skupnosti (prehrana, obleka, praznovanja, simboli in posebnosti, ki jih ločujejo od drugih skupnosti). Učence 8. razreda smo razdelili v dve skupini: prva je dobila nalogo, da primerja judovsko vero s katoliško (deset zapovedi, rabin, menora, kipa), druga skupina pa je raziskovala pomen pravičnikov (Nejudje, ki so reševali Jude) in kamnov spotikavcev (kamniti spominski tlakovci, orig. *Stolpersteine*, ki so položeni pred domovi Judov, od koder so bili ti pregnani ali odpeljani v taborišča) ter posledice genocida (vključno s sistematičnim pobijanjem Romov, ki so ga izvajali nacisti). Učenci 9. razreda so bili prav tako razdeljeni v dve skupini. Prva skupina je v računalniški učilnici pripravila igro spomin na temo taborišč, druga skupina pa je raziskovala taborišča in življenje zapornikov. Izpostavili so življenjski zgodbi Miriam Steiner Aviezer in župnika iz Sv. Marjete ob Pecnici (današnja Pernica) Antona Rantaše.

Po izvedenem prvem sklopu šolskih dejavnosti so učenci prisluhnili predavanju prof. Borisa Hajdinjaka, direktorja Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, z naslovom *Mariborske žrtve holokavsta: Kahnsteini in Singerji*. Sledila je še projekcija filma *Tri obljube* (www.centropa.org), ki pripoveduje o usodi sefardske judovske družine v drugi svetovni vojni v Srbiji in o slovenskem pravičniku Andreju Tumpeju.

V tretjem in obenem zaključnem delu kulturnega dneva so učenci predstavili, kar so raziskovali v prvih dveh šolskih urah. Njihove predstavitve so bile zelo doživete, očitno je bilo, da se jih je vsebina kulturnega dne močno dotaknila. Za zaključek smo si udeleženci kulturnega dneva na šoli ogledali še gostujočo razstavo *Zvezdna praga – razstava o holokavstu*, ki sta jo pripravila Mariborska knjižnica in Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.

Mojca Kržanec se je rodila leta 1977 v Mariboru. Leta 2006 je na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru diplomirala iz zgodovine in geografije. Isto leto je opravila tudi strokovni izpit s področja šolske pedagogike, leta 2017 pa je pridobila strokovni naziv učiteljica mentorica. Zaposlena je na Osnovni šoli Jakobski Dol, na kateri poučuje zgodovino, geografijo ter državljansko in kulturno vzgojo. Na šoli vodi projekt medšolskega sodelovanja z Osnovno šolo Lucija in Osnovno šolo Sveti Sava iz Sremske Mitrovice, obenem je tudi mentorica v šolskih projektih, posvečenih raziskovanju preteklosti domačega kraja in turistični vzgoji. Prav tako je sodelovala v projektu *Erasmus+*. Redno se udeležuje različnih seminarjev, študijskih srečanj in predavanj, leta 2015 pa se je udeležila strokovnega izobraževanja na področju holokavsta v Yad Vashemu v Jeruzalemu. Vse odlej se intenzivno posveča proučevanju in poučevanju te tematike, s svojimi učenci pa se redno vključuje v programe spominjanja na žrtve holokavsta in učenja o njem.

PROGRAM MEDNARODNEGA ZNANSTVENEGA SREČANJA

VSAKO LETO ENO IME: ERIKA FÜRST

Auschwitz in prostor nekdanje Jugoslavije

Univerzitetna knjižnica Maribor, Glazerjeva dvorana, 24. januar 2020

Program

- 9.00 **Odprtje srečanja**
- 9.00–9.10 **Pozdravna nagovora gostiteljev srečanja**
Boris Hajdinjak, direktor Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor,
dr. Zdenka Petermanec, ravnateljica Univerzitetne knjižnice Maribor
- 9.10–9.20 **Pozdravni nagovor častne gostje srečanja**
Erika Fürst, preživelka Judinja iz Auschwitza
- 9.20–9.50 **Jugoslovanski Judje v Auschwitzu**
Boris Hajdinjak, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor
- 9.50–10.10 **Judinje v Prekmurju**
Sindi Časar, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
- 10.10–10.30 **Deportacije Židova iz NDH u Auschwitz (1942–1943) (Deportacije Judov iz NDH v
Auschwitz (1942–1943))**
prof. dr. Ivo Goldstein, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- 10.30–10.50 **Deportacije varaždinskih Židova u Auschwitz (Deportacije varaždinski Judov v Auschwitz)**
doc. dr. Goran Hutinec, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- 10.50–11.00 **Razprava**
- 11.00–11.20 **Odmor**
- 11.20–11.40 **Holokaust u Sremu 1941–1942 (Holokavst v Sremu 1941–1942)**
dr. Milan Koljanin, Institut za savremenu istoriju, Beograd
- 11.40–12.00 **Dr. Makso Grossmann – značajno ime u povjesti medicine (Dr. Makso Grossmann –
pomembno ime v zgodovini medicine)**
dr. Melita Švob, Istraživački i dokumentacijski centar CENDO, Zagreb
- 12.00–12.20 **Vloga uničevalnega taborišča Auschwitz pri holokavstvu nad Judi iz Julijske krajine**
dr. Renato Podbersič, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana
- 12.20–12.40 **1942–1944: Aušvic – statistika holokausta (1942–1944: Auschwitz – statistika holokavstva)**
dr. Anna Maria Grünfelder, Zagreb
- 12.40–13.00 **Iz KT Auschwitz v KT Mauthausen**
dr. Monika Kokalj Kočevar, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana
- 13.00–13.10 **Razprava**

- 13.10–13.30 **Odmor**
- 13.30–13.50 **Svedočanstva o stradanjih na novosadskih Jevreja 1944. godine (Pričevanja o usodi novosadskih Judov leta 1944)**
mag. Vojislav Martinov, Muzej Vojvodine, Novi Sad
- 13.50–14.10 **Temna Izrisovanja – Fotograf Julij (Gyula) Schönauer (1894–1945)**
Mark Krenn, Murska Sobota
- 14.10–14.30 **Josip Ernest Nadal – Sobočan, ki je preživel Auschwitz-Birkenau**
Mateja Huber, Pomurski muzej Murska Sobota
- 14.30–14.50 **Izvedba projekta Šoa – spominjajmo se 2019 na Osnovni šoli Jakobski Dol**
Mojca Križanec, Osnovna šola Jakobski Dol
- 14.50–15.00 **Razprava**
- 15.00 **Zaključek srečanja**

Organizator mednarodnega znanstvenega srečanja je Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor.

Srečanje organiziramo v sodelovanju z Univerzitetno knjižnico Maribor, Prvo gimnazijo Maribor in III. gimnazijo Maribor v sklopu projekta *Šoa – spominjajmo se 2020*.

Organizacijo znanstvenega srečanja so podprli Mestna občina Maribor, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Veleposlaništvo Države Izrael.

Častni pokrovitelj projekta *Šoa – spominjajmo se 2020* je minister za kulturo Republike Slovenije mag. Zoran Poznič.

AVTORJI PRISPEVKOV

Sindi Časar, dr. Ivo Goldstein, dr. Anna Maria Gruenfelder, Boris Hajdinjak, Mateja Huber, dr. Goran Hutinec, dr. Monika Kokalj Kočevar, dr. Milan Koljanin, Mark Krenn, Mojca Križanec, mag. Vojislav Martinov, dr. Renato Podbersič, dr. Melita Švob

POVZETKE PREDAVANJ UREDILA IN PREVEDLA
Marjetka Bedrač

JEZIKOVNI PREGLED
mag. Darja Gabrovšek Homšak

IZDAL

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, zanj direktor Boris Hajdinjak

© 2020, vse avtorske pravice pridržane
Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.

